

l'Union des Fraternelles de l'Armée de Campagne, pourtant tard-venus sur la scène, se déclarèrent ainsi prêts à descendre à nouveau dans la rue pour défendre, contre les mesquineries d'un parlementarisme aussi ingrat que diviseur, les droits « matériels et moraux » des « Anciens », présentés comme les colonnes du temple Belgique, aux côtés des associations de classes moyennes menacées par la crise et des frustrés de tout poil tentés par l'idée du « grand coup de balai ». C'est à ce moment, mais à ce moment seulement, qu'un nombre non négligeable de vétérans du front se montra prêt à céder aux sirènes du « fascisme »... ou de ce qui en tenait alors lieu en Belgique, vers 1935-1936, sous l'aspect de l'aventure rexiste. Soulignons-le: cette tentation n'a été le fait que d'une minorité et elle a très vite tourné court, vu les inconséquences politiques de Degrelle. Au bout du compte, hormis les « V.O.S. » (et encore!), l'immense majorité du Mouvement combattant s'est montré fidèle à un régime constitutionnel dont il avait obtenu malgré tout une forme de reconnaissance privilégiée dans la Cité. Et dès 1937, une fois votée au Parlement l'Amnistie à l'égard des « activistes » flamingants de la Grande Guerre, on l'a vu ranger au placard ses velléités contestatrices de l'ordre établi- quoi qu'il lui en ait coûté: la Belgique de 1936-1937 n'était décidément pas l'Allemagne de 1933 ni l'Italie de 1922!

C'est donc cette histoire que content avec une grande aisance de plume Antoon Vrints et Martin Schoups.

Alain Colignon

JAN WILLEM STUTJE

Hendrik de Man: Een man met een plan: Biografie

Kalmthout, Polis, 2018, 530 p.

Hendrik de Man (1885-1953) is om verschillende redenen een uitzonderlijke figuur in de geschiedenis van het Belgische socialisme. Hij was in de eerste plaats een intellectueel die op ideologisch vlak een hele weg heeft afgelegd: hij profileerde zich aanvankelijk als een marxistisch criticus van

de Belgische Werklieden partij (BWP); bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog meldde hij zich als vrijwilliger in het Belgische leger en wierp zich op als verdediger van een socialistische regeringsdeelname. In 1922 volgde een professoraat in Duitsland en vanaf 1926 ontpopte hij zich tot een elitedenker en tot de theoreticus van een anti-marxistisch ethisch socialisme om vervolgens de stuwende kracht te worden van het plansocialisme: een antwoord om met conjunctuurmaatregelen en structurele hervormingen de economische crisis te lijf te gaan en de werkloosheid op te lossen. Voor de Man betekende dit de opstap naar de hoogste partijregioenen en vervolgens naar het ministerschap. Vanaf 1937 poneerde hij een "*socialisme national*" waarin hij de sociaal-democratie zag evolueren naar een partij waarin niet meer de klassenbelangen primeerden, maar wel het algemeen belang: de BWP moest een constituerende machtspartij worden. Het ministerschap van de Man was nochtans geen onverdeeld succes: aanvankelijk wist hij wel resultaten te boeken met het terugdringen van de werkloosheid, maar vanaf 1938 raakte hij politiek geïsoleerd binnen zijn eigen partij. Gefnuikte ambities om premier te worden voedden zijn kritiek op de Belgische partijpolitiek en het parlementarisme, maar brachten hem tegelijk in de entourage van koning Leopold III. Met de Duitse inval en de bezetting van het West-Europese vasteland zag de Man opnieuw een kans om zijn ideeën over een autoritaire uitoefening van de macht in de praktijk te brengen. Hij deed een oproep om zich neer te leggen bij de Duitse militaire overheersing; zegde zijn steun toe aan de in België achtergebleven Leopold III en verklaarde de BWP voor ontbonden. Hendrik de Man was de grijze zone van de politieke collaboratie ingestapt.

Met een dergelijk parcours is het niet verwonderlijk dat verschillende historici zich gebogen hebben over het fenomeen Hendrik de Man. De meest in het oog lopende studie was de biografie van de Man uit 1972, geschreven door Mieke Claeys-Van Hagendoren. De figuur van Hendrik de Man is sindsdien nooit echt uit de belangstelling verdwenen. Recent werd er een nieuwe biografie voorgesteld door de Nederlandse historicus

Jan-Willem Stutje: *Hendrik de Man: een man met een plan*. Stutje is hiermee niet aan zijn proefstuk toe: voordien publiceerde hij reeds biografieën over de Nederlandse communist Paul De Groot, de anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de trotskist Ernest Mandel. Zijn biografie over de Belgische socialist Hendrik de Man moet zowat gezien worden als een sluitstuk. Een biografische studie over Hendrik de Man mag zeker als een heikele opdracht gezien worden. Het bronnenmateriaal is overvloedig aanwezig en sinds 1972 is er ook heel wat nieuw materiaal bijgekomen: vermelden we het recent volledig opnieuw geordende archief van Hendrik de Man, de verslagen van de Algemene Raad en het Bureau van de BWP, het archief van het Secretariaat van de Koning, maar ook het gerechtelijk dossier Hendrik de Man en het militair dossier Hendrik de Man bij de Veiligheid van de Staat. Het is een hele opdracht om zich niet te verliezen in het aanwezige bronnenmateriaal. Men moet niet alleen de finesses van de Belgische politiek in de vingers hebben, maar ook ideologisch beslagen zijn om de theoretische geschriften van de Man kritisch tegen het licht te kunnen houden. Een goede kennis van het Duits is zeker meegenomen. Bovendien is daar het feit dat de studie van de Man meermaals een zekere controverse heeft uitgelokt: de Man heeft altijd verdedigers gehad die zijn misstappen tijdens de bezetting wilden nuanceren of in de "juiste" context plaatsen... Hendrik de Man is zelf ook heel erg begaan geweest met de reconstructie van zijn eigen verleden: hij heeft niet minder dan drie autobiografieën gepubliceerd waarin hij zijn visie op zijn eigen leven vastlegde. De biografie van Stutje kan onder meer gelezen worden als een correctie op deze autobiografieën van de Man.

Biografieën proberen altijd om de grote lijnen weer te geven in de evolutie van het denken en handelen van de figuur die in het onderzoek centraal staat. Een zekere dwang van de chronologie is dan ook eigen aan het biografische genre. Stutje ontsnapt daar in zijn biografie van de Man zeker niet aan, maar draagt toch heel wat bij om de politieke evolutie van de Man begrijpelijk te maken. Op voorbeeldige wijze passeren de verschillende fasen in

het leven van de Man de revue. Stutje heeft de gave om soms complexe gebeurtenissen of theoretische stellingen op een rake, synthetische wijze onder woorden te brengen. Hij verliest zich op geen enkel moment in het aanwezige bronnenmateriaal. De belangrijkste focus is uiteraard de periode van 1935 tot 1942: hoe valt het te verklaren dat een socialist als de Man aangetrokken wordt door de autoritaire verleiding en het idee van de sterke staat om uiteindelijk in de collaboratie terecht te komen? In zijn studie wijst Stutje er op dat de nieuwwetse ideeën van de Man over een niet-materialistisch socialisme en het plansocialisme inderdaad een aantal figuren geïnspireerd hebben die later beruchte collaborateurs geworden zijn: verwijzen we bijvoorbeeld naar de Franse neo-socialist Marcel Déat. Maar toch wijst Stutje er op dat er geen directe causaliteit is tussen het plansocialisme van de Man en het nationaal-socialisme. Hij weerlegt daarmee de stelling van de Israëliische historicus Zeev Sternhell. Een feit blijft wel dat de Man op een aantal cruciale momenten in zijn politieke loopbaan het ware karakter van het nationaalsoocialisme niet heeft onderkend. In zijn biografie toont Stutje ook op overtuigende wijze aan dat de Man in zijn geschriften en discours de antisemitische clichés niet uit de weg gaat. De auteur reveleert zelfs dat de Man zijn relatie met de Joodse Lily Reinemund volledig heeft weggegomd uit zijn memoires. Over het algemeen heeft Stutje heel wat aandacht voor de persoonlijke levenswandel van de Man: het is inderdaad merkwaardig dat hij als stugge intellectueel en politicus een zekere aantrekkingskracht had op de vrouwelijke medemens. Het portret dat we van de Man krijgen voorgeschoteld is ook niet altijd sympathiek te noemen: bij meerdere gelegenheden bekommert hij zich nauwelijks om vrouw en kinderen. Vanaf 1935 komt hij naar voor als de ambitieuze machtspoliticus die er niet voor terugschrikt om concurrenten opzij te zetten en medestanders en getrouwen te dumpen, wanneer dit hem een stapje dichterbij zijn doel brengt. De manier waarop hij de oudere Emile Vandervelde, de historische leider en voorzitter van de BWP, kleineert tegenover de medeministers is verbijsterend om te lezen. De kern van het boek is uiteraard de aparte band die Hendrik de Man met

koning Leopold III wist op te bouwen. Vanaf 1938 hadden de Man en Leopold III mekaar gevonden met hun ideeën over een krachtdadige, autoritaire monarchie. Vooral tijdens de meidagen van 1940 was de invloed van de Man op de koning vrij groot: in deze dagen was hij zijn belangrijkste politieke raadgever. De hele zomer van 1940 speculeerde de Man er op dat de koning hem zou aanduiden om een nieuwe regering te leiden. Hij had er de ontbinding van de BWP voor over en hij zette er de in België achtergebleven vakbondsleiders toe aan om zich te hergroeperen in een corporatistisch geïnspireerde eenheidsorganisatie. De uiteindelijke beslissing van Hitler om de koning elk politiek initiatief te ontzeggen, maakte dat de Man zijn ambitie nooit heeft kunnen waarmaken. De lancering van een dagblad was geen succes en ook op syndicaal vlak ging de invloed van de Man steevast achteruit: enerzijds was er het fascistische Vlaams Nationaal Verbond dat er op uit was om de vakbeweging volledig onder haar controle te krijgen; anderzijds stootte de Man binnen de eigen socialistische gelederen op een groeiend georganiseerd verzet. In die omstandigheden trok hij zich eind 1941 terug op een afgelegen plek in de Franse Alpen. Eind augustus 1944 wist hij alsnog te ontsnappen naar het neutrale Zwitserland. De Man werd na de oorlog bij verstek veroordeeld voor collaboratie en kwam in 1953 op dramatische wijze om het leven bij een treinongeval. Stutje heeft met deze biografie onze kijk op de figuur van Hendrik de Man verdiept en kritisch bijgesteld. Het mag zonder meer een monumentaal werk genoemd worden.

Rik Hemmerijckx

LAURENCE SCHRAM

Dossin. L'antichambre d'Auschwitz

Bruxelles, Editions Racine, 2017, 352 p.

LAURENCE SCHRAM

Dossin. Wachtkamer van Auschwitz

Tielt, Lannoo, 2018, 384 p.

Van 1942 tot 1944 werden vanuit de Dossinkazerne in Mechelen zo'n 25.000 Joden en 350 Roma gedeporteerd naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau in Polen. Ongeveer 95% van de weggevoerden overleefden deze wegvoering niet.

Zij werden slachtoffers van de Shoah, de genocidair vernietiging die door het nationaalsocialistische Duitsland voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in gang was gezet.

Laurence Schram, medewerkster van het Joods Museum voor Deportatie en Verzet en nadien van Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten, heeft in haar werk *Dossin. L'antichambre d'Auschwitz/Dossin. Wachtkamer van Auschwitz* de geschiedenis van de Dossinkazerne en haar bewoners tijdens de bezetting onderzocht. De publicatie is de handeseditie van een proefschrift waarop zij in 2015 promoveerde.

Het onderzoek steunt op een ruime collectie bronnen uit Belgische, Duitse, Poolse en Amerikaanse archieven. Voorts kon ze gebruik maken van meer dan zestig interviews. Daarnaast putte ze uit uitgegeven egodocumenten, officiële documenten enzovoort. Veel materiaal was tot nog toe zo goed als ongebruikt, zodat de aanpak van de auteur beslist een meerwaarde betekent.

Schram begint haar relaas op een ongewone wijze: het eerste hoofdstuk is grotendeels gewijd aan cijfermateriaal en tabellen. Daarmee toont ze op een droge wijze aan hoeveel personen bij de deportaties betrokken waren, van waar deze personen afkomstig waren, wie bij welke onderdelen en stappen van het hele proces een rol speelde, hoeveel mensen de 28 transporten al dan niet overleefden. Daarop laat ze een kort hoofdstuk volgen over de eigenlijke transporten: welke treinen werden ingezet en welke routes werden gekozen?

Drie hoofdstukken handelen over de oprichting en de organisatie van het verzamelkamp en over de Duitse en de Vlaamse meesters. Dan vallen de namen van Philipp Schmitt en Rudolf Steckmann, die het kamp op poten zetten en met voortdurende terreur over hun territorium en hun onderdanen heersten. Zij werden in 1943 opgevolgd door Johannes Gerhard Frank, die minder gewelddadig te keer ging maar naar een efficiëntere werking van zijn deel van het Duitse vernietigingsapparaat